

Wim BLOCKMANS

**PRIVAAT EN OPENBAAR DOMEIN.  
HOLLANDSE AMBTENAREN VOOR DE RECHTER  
ONDER DE BOURGONDIËRS**

Willem, de derde graaf van Holland en Zeeland met die naam, genoot nog tijdens zijn leven grote roem wegens zijn streng maar rechtvaardig optreden tegen corrupte ambtenaren. In 1322 verbood hij de „goede lude” op straffe van tien pond, enige „ghiften te gheven onsen bailiu noch onsen rentmeester noch onsen scouten van Wieringerlant”. De rechtsgeleerde Filips van Leiden (1320/25-1382) meldt dat deze graaf het gewone volk beschermde tegen onrecht en uitbuiting. Tijdens de 15de eeuw vertelde men het verhaal dat de graaf het hoofd zou hebben doen afhouden van de baljuw van Zuid-Holland die een boer beroofd had van zijn koe<sup>1</sup>. Nog in de 17de eeuw liet het stadsbestuur van Naarden over dit thema een gerechtstaferel schilderen, waarvan een kopie in het Rijksmuseum bewaard wordt<sup>2</sup>.

Weerspiegelden deze verordening en die propaganda een geleidelijk dieper wortelende bestuurlijke ethiek krachtens welke de ambtenaren dezelfde hoge morele standaarden uitdroegen als de vorst zelf? Een mogelijkheid tot het beantwoorden van deze vraag schuilt in het onderzoek van rechtszaken waarbij overheidsambtenaren voor hun optreden ter verantwoording werden geroepen. De machtsverwerving van de hertog van Bourgondië in Holland en Zeeland leidde daar tot een zekere bestuurlijke modernisering van bovenaf, naar het model van de Zuidnederlandse gewesten. In toepassing van de Zoen van Delft van 3 juli 1428 installeerden hertog Filips van Bourgondië en gravin Jacoba van Beieren de Raad van Holland, Zeeland en West-Friesland. Vanaf 1432 gevestigd te Den Haag, was deze Raad aanvankelijk het hoogste bestuurs- en rechtscollege voor beide graafschappen. In 1432 werd het financieel beheer afgescheiden van zijn takenpakket, en vanaf 1447 (toen de Haagse Rekenkamer werd opgericht) ging men ook het onderscheid tussen bestuur en rechtspraak scherper maken. Tot de Instructie van 1462 functioneerde de Raad op de grondslag van de bepalingen van het Zoenver-

---

<sup>1</sup> H.P.H. JANSEN, „Holland, Zeeland en het Sticht 1100-1433”, *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, t.2, Haarlem, 1982, pp. 306, 515.

<sup>2</sup> P.J.J. VAN THIEL e.a., *Alle schilderijen van het Rijksmuseum te Amsterdam*, Amsterdam-Haarlem, 1976, p. 625 n° C 529. Iconografische research An Delva.

drag<sup>1</sup>. Aangezien de hechtere structurering van de Raad gepaard ging met het bijhouden van Memorialen, registers waarin alle akten en sententiën werden opgetekend, ligt voor de onderzoeker de mogelijkheid open hierin na te gaan of het nieuwe bewind ook effectief strikte bestuurlijke en gerechtelijke praktijken oplegde. In de volgende bladzijden wordt verslag gedaan van een verkenning naar de behandeling van rechtszaken tegen grafelijke ambtenaren. De uitvoerige registratie van de aanklachten, antwoorden, replieken, duplieken en sententiën vormt een uitvoerige en rijke bron, die op een zeer directe wijze, niet zelden met letterlijke citaten van het gezegde, inzicht verschaft in flarden van het concrete dagelijkse leven. De moeilijkheid van hun interpretatie schuilt vooral in de vraag naar de representativiteit van de aanhangig gemaakte rechtszaken, waarvan bovendien een groot aantal niet door een sententie werd afgesloten. Dit laatste kon vele oorzaken hebben, zoals het bereiken van een akkoord tussen partijen, of de uitputting van de eiser.

Voor het graafschap Vlaanderen tijdens de Bourgondische periode heeft Van Rompaey kunnen aantonen dat sedert de 14de eeuw twee procedures toelieten de grafelijke baljuws te vervolgen voor ambtsmisdrijven: bij de Rekenkamer te Rijsel konden klachten worden ingediend wegens financieel wanbeheer, waarbij een controleur optrad als openbaar aanklager met vervolgingsrecht *ex officio*; daarnaast konden partijen zich voor de berechting van de overige ambtsmisdrijven wenden tot de Raad van Vlaanderen. Van Rompaey beschreef talloze gevallen van ambtsmisdrijven en onrechtmatig optreden, maar constateerde tevens dat in de loop van de 15de eeuw de Rekenkamer steeds lankmoediger werd in het bestraffen van de veelvuldig aangetoonde malversaties en misbruiken. Hogere instanties, inclusief de hertog zelf, verleenden immers veelvuldig gratie aan veroordeelde ambtenaren<sup>4</sup>. Voor Holland ontbreekt nog een vergelijkbare studie naar de plaats van de gerechtsofficieren in het overheidsapparaat<sup>5</sup>.

De vergelijking tussen beide gewesten lijkt niettemin een nader onderzoek waard. Recent is met betrekking tot de financiën aangetoond dat de bestuurlijke organisatie van Holland en Zeeland zich tijdens de eerste drie decennia van de 15de eeuw nog op een aanzienlijk minder geïntegreerd niveau bevond dan die in

<sup>1</sup> T.S. JANSMA, *Raad en Rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië*, Utrecht, 1932, pp. 65-76, 81; H.P.H. JANSEN, „Modernization of the Government: the Advent of Philip the Good in Holland”, *Bijdragen en Mededelingen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 95, 1980, pp. 254-264; R.W.G. LOMBARTS, „Nota, te setten dair't behoirt”, *Nederlands Archievenblad*, 89, 1985, pp. 367-374. Voor de tekst van de *Zoen: Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en steden van Holland voor 1544*. Deel I: 1276-1433, W. PREVENIER & J.G. SMIT (eds.), 2 dln., Den Haag, 1987-1991, pp. 716-717.

<sup>4</sup> J. VAN ROMPAEY, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode*, Brussel, 1967, pp. 172-177, 272-276, 433-454, 483-502.

<sup>5</sup> De studie van O. VAN DEN AREND, *Zeven lokale baljuwschappen in Holland*, Hilversum, 1993, is beperkt tot enkele kleine ambtsgebieden die hiërarchisch onder de regionale baljuws vielen (p. 108) en gaat niet systematisch in op de hier gestelde vragen.

Vlaanderen<sup>6</sup>. De graaf van Holland ondervond omstreeks 1400 de grootste moeilijkheden om de heer van Arkel te onderwerpen, wiens machtspositie in het grensgebied met Brabant, Utrecht en Gelre als bedreigend werd ervaren. Hij slaagde er ondanks verwoede pogingen niet in zijn heerschappij over Friesland te vestigen. De verklaringen hiervoor zijn vooral te zoeken in de archaïsche financiële organisatie en de geringe economische draagkracht van Holland en Zeeland, waardoor een langdurige militaire inspanning telkens niet realiseerbaar bleek<sup>7</sup>. Tussen ca. 1390 en 1445 werd het politieke leven in Holland nog sterk bepaald door de gewelddadige partijtengstellingen, die zelf weer hun wortels vonden in de herhaaldelijk optredende verzwakking van het grafelijk gezag. Omgekeerd evenredig daarmee verruimde de handelingsvrijheid van de adel die ook in de steden directe invloed uitoefende. Hertog Albrecht van Beieren onderging in 1404 een ultieme vernedering toen tijdens zijn poging om vetevoerende facties in Haarlem te verzoenen het stadhuis werd bestormd en het stadsbanier door de aanvallers triomfantelijk naar het Sant werd gedragen. De nieuwe graaf Willem VI legde vrede op maar bevoordeelde zo duidelijk de factie van Heemstede, dat de verzoening twaalf jaar aansleepte<sup>8</sup>.

De structuur van het stedelijk netwerk van Holland kenmerkte zich door een platte top van zes grote steden met een bevolkingscijfer dat in 1514 lag tussen de 12.800 van Leiden en de 6.200 van Dordrecht. Op de Westeuropese schaal van toen betekenden die cijfers niet meer dan een middelgroot stedelijk potentieel, dat bovendien door zijn vrij gelijkmatige spreiding over zes rivaliserende steden niet leidde tot een eenduidig stedelijk accent in de machtsverhoudingen binnen het graafschap<sup>9</sup>. In dit erg verbrokkelde landschap, en juist gebruik makend van de interne tegenstellingen, hadden opeenvolgend de hertogen Jan van Beieren en Filips van Bourgondië de erg beperkte machtsbasis van de door haar vader als opvolgster aangewezen gravin Jacoba in een tienjarige strijd ondergraven. De Bourgondische machtsovername in Holland kwam 43 jaar later dan die in Vlaanderen, en trof er bovendien een aanzienlijk minder geïntegreerd bestuursstelsel aan. De introductie van een Raad en (van 1447 tot 1463) een Rekenkamer vloeyde in Holland en Zeeland dus veel minder dan in Vlaanderen organisch voort uit de institutionele ontwikkeling. Processen over de grenzen van het rechtmatige optreden van ambtenaren kunnen daarom een nuttig inzicht verschaffen in de bestuurlijke acculturatie.

<sup>6</sup> Vergelijk J.A.M.Y. BOS-ROPS, *Graven op zoek naar geld. De inkomsten van de graven van Holland en Zeeland, 1389-1433*, Hilversum, 1993, pp. 223-254 met A. ZOETE, *De bedden in het graafschap Vlaanderen onder de hertogen Jan zonder Vrees en Filips de Goede (1405-1467)*, Brussel, 1994.

<sup>7</sup> R. WAALP, *De Arkelse oorlog 1401-1412*, Hilversum, 1990; A. JANSE, *Grenzen aan de macht. De Friese oorlog van de graven van Holland omstreeks 1400*, Den Haag, 1993.

<sup>8</sup> C.N.W.M. GLAUDEMANS, „Veten in Haarlem, 1365-1416”, in J.W. MARSILJE (ed.), *Bloedwraak, partijstrijd en pacificatie in laat-middeleeuws Holland*, Hilversum, 1990, pp. 74-78.

<sup>9</sup> J.W. MARSILJE (ed.), *Bloedwraak...*; voor de bevolkingscijfers: W. BLOCKMANS, „The economic expansion of Holland and Zeeland in the fourteenth-sixteenth centuries”, *Studia Historica Oeconomica. Liber Amicorum Herman Van der Wee*, E. ARRTS e.a. (eds.), Leuven, 1993, p. 44.

Tijdens de gezagscrisis van 1477 hebben de Staten-Generaal en de Staten van de afzonderlijke gewesten hun opvattingen over het functioneren van ambtenaren kunnen ventileren en doen bekrachtigen in de reeks privileges van Maria van Bourgondië. Legt men de tekst van het Vlaamse handvest van 11 februari naast die van het Hollands-Zeeuwse van 14 maart, dan treft het verschil in aandacht voor deze kwestie tussen beide gewesten. In Vlaanderen werden 17 van de 47 artikelen, en 12 van de eerste 15 in het stuk, gewijd aan het verbod van ambtsverpachting, het benoemen van alleen maar de meest geschikte functionarissen buiten iedere oneigenlijke beïnvloeding en het bestrijden van corruptie (de term wordt genoemd in art. 8). Geen enkel ander thema kreeg zoveel aandacht. In het Hollands-Zeeuwse privilege, dat 60 artikelen omvatte, werden er niet meer dan acht aan deze kwesties gewijd. In art. 8 en 29 werd de tariefstelling voor de aflevering van geschriften namens de Raad van Holland behandeld, die in de Instructie van 1462 ook al de art. 14 t/m 38 was opgeëist; art. 16 verbood de verpachting van ambten behalve in de steden die daaraan wilden vasthouden; en art. 30 bepaalde dat de onrechtmatig door Karel de Stoute vergeven ambten dienden terug te keren in de handen van hen die ze ten tijde van hertog Filips bekleedden<sup>10</sup>. Wat weerspiegelt dit frappante verschil in aandacht? Hadden de Vlamingen zoveel meer redenen tot klagen over hun bestuurders en ambtenaren dan de Hollanders? Hiervoor pleit het vasthouden door de Hollandse stadsbesturen aan het systeem van ambtsverpachting dat kennelijk de zittende elite goed uitkwam. Het opnieuw oplaaien van de Hoeks-Kabeljauwse strijd later in het jaar 1477 wijst er evenwel op dat de bestuurders die de teksten voor het privilege hadden geleverd, behoorden tot een select gezelschap van partijgangers die hun positie te danken hadden aan gunsten aan en van Karel de Stoute, maar wier zetels vanaf de zomer begonnen te wankelen<sup>11</sup>.

De vraag wordt hierdoor alleen maar acuter gesteld, namelijk in welke mate het zo diep in de Hollandse politieke cultuur doorgedrongen partijwezen het functioneren van de grafelijke ambtenaren heeft beïnvloed. Het is bekend dat schouten – de grafelijke gerechtsofficieren in de steden – wegens hun verzwagering met adellijke en patricische families niet ontsnapten aan de partijtegenstellingen<sup>12</sup>. Mer name stadhouder Willem van Lalaing (1440-1445) en Karel reeds vanaf 1462 als graaf van Charolais en later ook als hertog, begunstigde openlijk de Hoekse partij waardoor zij de spanningen opnieuw aanwakkerden<sup>13</sup>. Gelet op de reeds bestaande inzichten over de betrokkenheid van ambtenaren bij de partijstrijd, in

<sup>10</sup> W.P. BLOCKMANS (ed.), *1477. Het algemene en de gewestelijke privilegien van Maria van Bourgondie voor de Nederlanden*, Kortrijk-Heule, 1985 (*Standen en Landen*, t. LXXX), pp. 126-144, 209-234, 487; H. KOKKEN, *Steden en Staten. Dagvaarten van steden en Staten van Holland onder Maria van Bourgondie en het eerste regentschap van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1494)*, Den Haag, 1991, pp. 268-271.

<sup>11</sup> M.J. VAN GENT, „De Hoekse factie in Leiden circa 1445-1490”, *Bloedwraak...*, pp. 126-140; dez., „Partijelike saken” *Hoeken en Kabeljauwen in het Bourgondisch-Oostenrijkse tijdperk*, Den Haag, 1994, pp. 164 vlg.

<sup>12</sup> M.J. VAN GENT, „Partijelike saken”, pp. 473-477.

<sup>13</sup> T. OVERSTEEGEN, „Hoeken aan de macht tijdens stadhouder Willem van Lalaing, 1440-1445”, *Bloedwraak*, pp. 107, 115; M.J. VAN GENT, „Partijelike saken”, pp. 58-61.

bepaalde perioden tot de hoogsten toe, dient nu de vraag te worden gesteld in hoeverre het functioneren van de ambtenaren in niet-politieke zaken beantwoordde aan de doelstelling van de Bourgondische overheid tot het vestigen van een openbare rechtsorde<sup>14</sup>.

De aanklachten waarvoor ambtenaren zich in de vijftig jaar van 1428 tot 1477 voor de Raad van Holland te verantwoorden hadden, betroffen zaken van corruptie, bevoegdheidsoverschrijding, afpersing, geweldpleging en schuldige nalatigheid<sup>15</sup>. Corruptie, het voor privaat voordeel aanwenden van overheidsmacht, kon vele vormen aannemen. Een occasionele oneerlijke daad, gedreven door de *appetitus divitiarum infinitas*<sup>16</sup>, gericht op persoonlijke verrijking van de ambtenaar en mogelijk ook voordeel voor een rechtsonderhorige, tastte het systeem van de openbare macht als zodanig aan. In de jaren van 1437 tot 1440, de periode van ernstige hongersnood en uitvoerverbod van graan en bier, werden tollenaars van Geervliet, de belangrijkste riviertol aan de Beneden-Maas<sup>17</sup>, enkele malen voor de Raad gedaagd. In 1437 of 1438 moest de cisterciënzerinnenabdij van Loosduinen haar tolvrijheid via een vonnis van de raad afdwingen van tollenaar Geryt Oom. Die werd veroordeeld tot terugbetaling van de onterecht geheven tol<sup>18</sup>. Tegen dezelfde stelde de Raad in 1440 een onderzoek in naar het laten passeren van graan tegen de nadrukkelijke en herhaalde ordonnanties van de hertog. In januari 1443 kwam de Raad ertoe vast te stellen dat Geryt Oom inderdaad *in brueken gevallen is ende gebruect heeft tegen minen genadigen heeren* maar liet de berechting over aan de hertog omdat de overtreding zijn *heerlicheyt grotelicken aengaet ende oic der welvaert van den gemeenen lande*<sup>19</sup>. De omzichtigheid van de Raad is opvallend, aangezien de in het vonnis zelf geciteerde ordonnanties bijzonder scherpe sancties voorzagen tegen nalatige ambtenaren, *van wat state dat ze wairen*<sup>20</sup>. Zou-

<sup>14</sup> Zoals vastgelegd in de Zoen van Delft: *...negen personen, goede ende reckelike mannen, genegen tot payse ende vreden, gestelt ende geordineert wesen zullen van onser wegen... wail ende truwelic te voorzien tot allen saken...recht ende bescheit te doen ende te doen doen in allen stucken, te corrigeren ende te doen corrigeren de quaetdoenres nae gelegenheit der sake...: A.S. DE BLECOURT & N. JAPIRSE (eds.), *Klein Plakkaatboek van Nederland*, Groningen-Den Haag, 1919, p. 3.*

<sup>15</sup> Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van een doctoraal werkcollege in 1992-93 aan de RUL, waarbij ik de medewerking mocht genieten van Marie-Charlotte Le Bailly, Nelleke Barning, Deborah Van Beveren, Yvonne Kneefel, Gabriëlle Morsink, Hetty Pennings, Ernst Van Veen, Arthur Voorwinden, Jim Ward.

<sup>16</sup> J. VAN KLAVEREN, "The concept of corruption", *Political corruption. Readings in comparative analysis*, ed. A.J. HEIDEN-HEIMFR, New York, 1970, pp. 38-40.

<sup>17</sup> J.A.M.Y. BOS-ROPS, *Graven...*, pp. 31-34.

<sup>18</sup> A.S. DE BLECOURT, E.M. MEIJERS (eds.), *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa, deelen I, II en III*, Haarlem, 1929, nrs. 731 en 789, pp. 384 en 417.

<sup>19</sup> R.W.G. LOMBARTS, P.C.M. SCHÖLVINK, J.Th. DE SMIDT, H.W. VAN SOEST, (eds.), *Memorialen van het Hof (den Raad) van Holland, Zeeland en West-Friesland, van den secretaris Jan Rosa, delen VII, VI-II, IX, X*, Leiden, 1985, nr. 234, pp. 65-67.

<sup>20</sup> *...is bevolen onder andere allen basliuwen, rentmeesteren, scouten, tolnuiren, rechteren ende dieneren ...up hoiren dienst ende up sulc gelt als sij daerup staende hebben ende up also vele als sij minen genadigen heere duchten ende ontzien dat sij deze oordinancie houden ende scherpelic dair toezien dat ze van enenygelen onderhouden worde ende dieghene die dairin overhoirich worde die boeten ende brucken ofniemen sonder*

den de feiten dat Geryts broer Godscale Oom raadsheer en rentmeester-generaal van Holland was en dat Oom van Wijngaerden de machtigste magistraatsfamilie van Dordrecht was<sup>71</sup> hebben bijgedragen tot de opvallend trage en milde rechts-gang voor de Raad. Godscale was echter niet meer in functie op het moment van het vonnis. Hoe dan ook werd Geryts driejang pachtcontract in 1440 niet verlengd.

Op 17 juli 1447 stond een andere tollenaar van Geervliet Jacob Pot voor de Raad terecht. De aanklacht van de procureur generaal luidde corruptie bij het aanhouden en doorlaten van Zeeuwse schepen *datraff gelt ende goet genomen was*. De tollenaar rephceerde daarop heftig *dat hij mijnen genedigen here ymmer alzo noode vercorten zoude als hij zoude*, waarop een woordenwisseling volgde die weer een nieuwe aanklacht door de procureur generaal uitlokte wegens belediging van de Raad. Ook tegenover Jacob Pot toonde de Raad zich mild: op voorspraak van raadsheer jonker van Gaasbeek en van zijn broer meester Jan Pot volstonden de belofte niet in herhaling te vervallen en de deurwaarderskosten te voldoen; voor het doorlaten van Zeeuwse schippers ging hij vrijuit op belofte *dat hij vortan bet toezien zal*<sup>72</sup>.

De bureu van Loosdrecht daagden in 1435 Splinter van Nijenrode, baljuw van Grooiland omdat die een man had gearresteerd als represaille voor de weigering van de gemeente om hem een gift van twaalf kronen toe te staan. Volgens de baljuw was dit een recht dat zijn ambtsvoorgangers sedert de Friese oorlog hadden genoten. Toen hadden de bureu in ruil voor bescherming tegen de Friezen zes *scouden* turf toegekend. Na afloop van de oorlog bleven de Nijenrodes – die het ambt bestendigden in hun familie – de continuering van deze gift echter op hoge prijs stellen, en lieten ze die liefst in geld uitbetalen in bedragen oplopend tot 22 kronen per jaar. Hoewel de hertog in 1432 een verzoek om ontlasting van de bureu had toegekend, oordeelde de Raad in 1436 dat de baljuw door gewoonte terecht aanspraak kon maken op 12 kronen per jaar<sup>73</sup>. De inwoners van het Land van Heusden waren er in 1443 sneller bij om hun drossaard af te houden van de toeigening van het vruchtgebruik van gemene gronden, op grond van hun handvesten stelde de Raad hen in het gelijk<sup>74</sup>.

Onverbiddelijk toonde de Raad zich in 1449 tegen een groep van vijf mannen *ende boeren evenkenen* uit Noordwijk en Noordwijkerhout die zich tijdens een proces tegen de bureu van Noordwijk hadden laten ontvallen dat de voormalige

<sup>71</sup> *Memoranden* – delen I, II en III p. XXXVIII, W. P. BLOCKMANS, 'Mobiliteit in stadsbesturen' in I. D. H. DE BOER, J. W. MACHIJN (eds.), *De Nederlanden in de late middeleeuwen* (Utrecht, 1987), 247-248.

<sup>72</sup> *Memoranden* – delen I, II en III p. XXXVIII, W. P. BLOCKMANS, 'Mobiliteit in stadsbesturen' in I. D. H. DE BOER, J. W. MACHIJN (eds.), *De Nederlanden in de late middeleeuwen* (Utrecht, 1987), 247-248.

<sup>73</sup> Het pachtcontract dtd. 23 juni 1436 is overgeleverd en vermeldt Godscale Oom als borg, de pacht som bedroeg 1.800 rijders per jaar. ARA, Hof van Holland (verder afgekort HvH) nr. 2 f° 108 v. en nr. 13, f° 36.

<sup>74</sup> P. W. G. LOMBAARD, P. C. M. SCHOLVIK, J. Th. DE SMIDT, M. R. VAN DER TOORN (eds.), *Memoranden* – delen XI, XII, XIII (Liden, 1988), nrs. 304, 305, 339, pp. 204, 205, 208.

<sup>75</sup> ARA, HvH, nr. 8 f° 76 v. 77, 103.

*Memoranden* – delen VII-X nrs. 103, 167, pp. 242, 254-256.

bestuursraad van de hertog van Bourgondië een vonnis zou hebben gevelde *om gunst ende myede*. Deze aantijging werd hen uitermate kwalijk genomen: de Raad aanvaardde hun *oetmoediger beden* om gratie, *doe onnozelheit der persoonen overgemeret* nadat zij de Raad *blootschoofs, ongehort op hoir knyen* daarom hadden gesmeekt. Tot zover de *heerlike beteringe*. De *profijtelicke beteringe* behelsde de betaling binnen zes maanden van 100 Philippusrijders - het equivalent van 625 daglonen van een meester metselaar van 8 groten - om daarmee het houten kruis en beeld aan de gemeentegrens te doen uitvoeren in steen. Ten slotte dienden de kwaadsprekers de Raad de brieven van de baljuw en mannen van Noordwijk, die hun de status van welgeborenen hadden verleend, ter cassatie over te maken<sup>26</sup>. Dure woorden dus, waarmee de Raad zich manifest boven iedere verdenking van corruptie wenste te plaatsen. Toch behandelde de Raad reeds twee jaar later een betwisting tussen twee kerels over een losse 130 schilden (ruim 810 daglonen van een meester metselaar) die naar hun zeggen bestemd waren voor de stadhouder *den here van Lannoy... XX schilden, den here van Hyselstein een coe ende den rentmeester X schilden, om die te corrumperen*. De hoofdsom van 100 schilden zou voor de hertog bestemd geweest zijn. De betrokken raadsheren wisten uiteraard nergens van, en in het register werd deze verklaring doorgestreept met de toelichting *ende hijt alte mael liecht*<sup>27</sup>. Afgezien van de vraag of de stadhouder zich voor slechts een half jaarloon van een ambachtsmeester zou hebben laten lijnen, laten beide gevallen toe te constateren dat de gedachte aan de omkoopbaarheid van de hoogste rechters in Holland omstreeks 1450 leefde en fel door dezen bestreden werd. Ondertussen behandelde de Raad klachten inzake private verrijking van ambtenaren bijzonder mild.

De Raad werd in 1467-68 gevat door twee zaken die de ambtsvervulling betroffen van schouten, namelijk die van Vlaardingen en Schiedam. In beide gevallen werd besloten tot *renvoy* naar de lokale schepenen, zij het met een duidelijke vingervijzing. Schout Joris van der Hoeve maakte zich in Vlaardingen namelijk bij herhaling schuldig aan geweldpleging samen met een menigte getrouwen; aan een slachtoffer weigerde hij de door het gerecht geboden vrede te geven, en hij verwondde een bemiddelaar nota bene op de jaarmarkt. Tussenkomen van de baljuw die de zaak voor het gerecht had gebracht, hadden niet gebaat. De raad noteerde hierbij dat een schout *niet beboirde te vechten*. Aan de schout van Schiedam werd verweten dat hij een herberg hield en nooit de tijd vond om op het stadhuis te verschijnen, ook niet na herhaalde ontbieding door baljuw en gerecht<sup>28</sup>. De terughoudendheid van de Raad in deze zaken toont aan dat hij zich niet per se wenste te mengen in de competentie van lagere rechtbanken.

Veruit de meeste rechtszaken voor de Raad tegen ambtenaren betroffen baljuws ten plattelande die werden beschuldigd van misbruik van hun compositierecht. In zaken van gering gewicht of waarin het bewijs moeilijk te leveren viel kon een gerechtsofficier een schikking voorstellen die de vervolging uitdoofde. Niet ieder

<sup>26</sup> ARA, HvdH, nr. 462, f° 87.

<sup>27</sup> ARA, HvdH nr. 17, f° 168 r° v°.

<sup>28</sup> ARA, HvdH, ms. 470, f° 68 v°, 471, f° 84 v°.

misdrift was echter vatbaar voor compositie, de verdachte diende vrijwillig in te stemmen met de schikking, en een baljuw moest rekenschap afleggen van de ontvangen bedragen. Ook was het de vraag of de baljuw op eigen gezag via een transactie kon onthouden aan de schepenenrechtspraak en toch een sanctie opleggen. In Vlaanderen was het de baljuws in de 15de eeuw verboden op eigen gezag te compositen in zaken van doodslag, verbraken van de herenvrede, ontvoering, diefstal en verkrachting. In de 16de eeuw werden de beperkingen geleidelijk verscherpt.<sup>9</sup> Op al deze punten liep het echter mis: aangelokt door inkomsten die hoger konden worden opgeschroefd dan hun aandeel in boeten, en door de oncontroleerbaarheid door de Rekenkamer van hun transacties lieten nogal wat gerechtsofficieren zich, in Holland net zoals als in Vlaanderen, ertoe verleiden hun ambtgebied te aanzien als een „maximizing unit” waarin zij ongehinderd jacht konden maken op afpersbare slachtoffers.<sup>10</sup>

De eerste procureur generaal van Holland, die het ambt vervulde van 1434 tot 1439 en gedurende een jaar opnieuw in 1447/48, Bengaert Say, bouwde vanaf 1438 door de cumulatie van ambten een invloedssfeer op in Noord-Holland. Achtereenvolgens werd hij kastelein en dijkgraaf van Medemblik, schout van Grootebroek, oosterbaljuw van West-Friesland en heer van Spanbroek, Obdam en Hensbroek. Vanaf 1449 verzilde hij in een reeks processen voor de Raad waarbij hij uit zijn ambten werd ontzet wegens valsheid in geschrifte en die uiteindelijk in 1467 uitliepen op een vernederend vonnis.<sup>11</sup> In de nog onverdachte tijd 1441 werd Say als kastelein van Medemblik er door een beklagde inzake verkrachting van beschuldigd geld te hebben geboden voor getuigenissen tegen zijn persoon. Say had de gearresteerde verkrachter vrijgesteld van vervolging na belofte van betaling aan hem van een compositiebedrag van 104 nobel, een bedrag waarvoor een ambachtsmeester toen minstens 1.200 dagen moest werken. De beschuldigde beklagde zich bij de Raad over de dwang die Say op hem zou hebben uitgeoefend en pleitte onschuld, waarna de kastelein nieuwe beschuldigingen tegen hem aanvoerde: namelijk het verwekken van twee kinderen bij een nicht, het erkennen jegens hem, zonder dwang en weloverwogen, van de verkrachting van twee vrouwen, en het aanzetten tot abortus provocatus. De Raad velde een opmerkelijk vonnis: na verhoor werden de klachten tegen Say over omkoping van getuigen en dwang bij de transactie als onwaar afgewezen, de door Say aangevane compositie werd bevestigd waarbij de procureur generaal de aanklacht van de baljuw overnam en betaling in handen van de raad voorschreef. De kastelein ging vrijuit maar ook de verkrachter werd voor de *beydenmoort quijt, ende vrij wesen ende blijven sal tot eenygen dagen*. Hierbij vallen op, dat de beschuldiging tegen

9 V. S. POUKAY, *Grafelijk baljuwsambt*, pp. 172-177, 272-276, 333-434, 483-502. In: *Het openbaarrecht in Vlaanderen van de zestiende tot de achttiende eeuw. Tydschrift voor Rechts geschiedenis*, 29 (1961), pp. 33-79, speciaal pp. 55-67.

10 V. S. DE LAAR, *De Zeven lokale baljuwschappen*, pp. 313-319.

11 F. A. NIE, Bengaert Say en 15de eeuw: ambtenaar. *Holland*, 15 (1983), pp. 69-74, 15 JAN. 83. *Paaden Rekenkamer*, pp. 83-84, 113.

*Memorialen, delen A-VI* (Londen, 1982), nr. VI 526-527, 529. *Memorialen, delen VII-VIII*, 15-V, nr. VII 52-58, VIII 56. ARA 14-II, nr. 10, f. 159-163, 181. Bijzonder interessant zijn de de



Say over uitoefening van dwang niet werd weerhouden hoewel er twijfel bestond over de integriteit van de getuigen, dat compositie werd aanvaard in een zo ernstige zaak als verkrachting en voor een zeer hoog bedrag, dat de kastelein de aardige som aan zich voorbij zag gaan, en dat deze compositie een nieuwe vervolging inzake abortus, die niet in de transactie begrepen was geweest, eveneens uitdoofde. We zagen reeds dat verkrachting in Vlaanderen niet vatbaar was voor compositie; in 1469 sloot het pachtcontract voor het baljuwsambt van Muiden en Gooiland de volgende misdrijven uit: *vrouwekracht, moort, disparici, conspiracie, clockslach ende vergadering van volcke ende voirt diergelijke ende andere onnomelicke saicken*<sup>55</sup>. Met deze laatste zullen wellicht *redenzaken* bedoeld geweest zijn zoals abortus.

In een andere verkrachtingszaak oordeelde de Raad in 1445 heel verschillend. Dezelfde procureur-generaal mr. Jacob Bossaert van Belle behield zich toen het recht voor de baljuw van de abdis van Rijsenburg te vervolgen wegens zijn poging om een verkrachting door een familielid verborgen te houden voor de rechtspraak van de graaf. Hoewel de Raad de eis van de abdis van het compositiebedrag van 178 pond Hollands (ca. 670 daglonen van een ambachtsmeester) voor de verkrachting als onbewezen afwees, bleek de baljuw toch voor zo'n 950 daglonen „reiskosten” van zijn familielid te hebben ontvangen om de in beslagneming van diens goederen ongedaan te maken. Terloops kwam nog een andere kwestie van onrechtmatige toeëigening door de baljuw van inkomsten van de abdij ter sprake. De kern van de zaak rond deze duidelijk corrupte baljuw was echter dat hij met 60 pond Hollands (245 daglonen) werd beboet wegens poging de verkrachtingszaak voor de abdis en het grafelijk gerecht verborgen te houden en hij bovendien daarvoor nog eens werd vervolgd door dezelfde procureur-generaal die vier jaar eerder rijkelijke compositie van zijn voorganger had overgenomen<sup>56</sup>.

De baljuw van Amstelland Aelbrecht van Raephorst die in 1450 een inwoner van Ouderamstel had gedaagd werd door de Raad in het ongelijk gesteld en veroordeeld tot de proceskosten. Hij had zich verzet tegen het terughalen door de eigenaar van een koe die hij in beslag had genomen; de man kon zich immers beroepen op een vrijspraak door de schepenen<sup>57</sup>. Kennelijk had deze baljuw zich onvoldoende vergewist van de door hem toch gevorderde rechtsgang. Ernstiger waren de delicten van Jacob die Bloote, baljuw van Delfland. Hij moest zich verantwoorden voor geweldpleging en verwonding tijdens de arrestatie van een verdachte in het huis van een derde. Met zijn knechten had hij messen getrokken waarbij rake klappen en verwondingen werden toegediend, in het bijzonder aan *wijfken*. Vervolgens hield hij zijn verdachte gevangen en weigerde hij, in strijd

taals betreffende de abortus provocatus *dat hij een kind derzelver nichte geraden hadde te verderven in hoeren lichaam doe dat sij dat leevende dronch ende hadde hoer geraden dat sij hoer soude doen laten onder den voet, oock mede dat sij een sopelontum dryncken soude ende hoeren dien omdat dat al niet baten en mochte, niet hij hoer dat sij eenen vleyel op hoeren buuc setten soude ende daarmede loopen tjegens een scot, twelke sij bij stipen rade also gedaen heeft ende tworn kind aboe gedaot heeft in hoeren lichaam.*

<sup>55</sup> ARA, Rek rek, 57 57, f° 1.

<sup>56</sup> *Memorialen* delen XI, XII, XIII, mss. XI 141, 146, 158, 238, 239.

<sup>57</sup> ARA, HvH, nr. 462, f° 121 v°.

met het landrecht, de borgstelling die de vrienden en magen van de verdachte aanboden. De Raad verwierp de wederzijdse eisen van partijen tot *reparatie en betering van den miuryn* en verbood hen verder *den wech van seggen*. Van de eisen tot schadevergoeding wegens verwondingen werd slechts de verminking van de vinger van de huisbazin aanvaard, waarvoor de baljuw een pond dokterskosten opgelegd kreeg. De Raad erkende het recht op borgstelling en liet het slachtoffer met zijn vrienden toe over de misdrijven die Geryt die Bloote tegen hen als baljuw had bedreven verder tegen hem te procederen<sup>98</sup>. Verstoring van de openbare orde, het buitensporig gebruik van geweld en miskenning van de wet door de baljuw waren dus voor de procureur generaal geen redenen om hem *ex officio* te vervolgen, dat werd aan het private initiatief van het slachtoffer overgelaten. Die drukte hierover wel een duidelijke mening uit: *desen overlast, slagen ende quetsinge buyten allen termen van rechte dus geschiet zijn. bi enen rechter ende diener die sonderlinge des niet en huert te doen*. Deze baljuw ontbrak het niet aan zelfbewustzijn, zoals sprak uit zijn woorden voor de Raad in 1452: *Gij, procureur, en spreekt nys te veel off wij sullen wael weten wat wij te doen hebben*, waarop hem als baljuwdijkgraaf met zijn edele heemraden van Delfland de deur gewezen werd<sup>99</sup>.

Een vergelijkbaar conflict ontspon zich rond de persoon van Jan van Heemstede, baljuw van Kennemerland, in 1464. De niet gerealiseerde schorsing uit zijn ambt en een belediging van de procureur generaal hadden in 1460 reeds voor de Raad gespeeld. Nu klaagde de procureur generaal hem aan wegens een serie ambtsmisdrijven: met zijn dienaars had hij 's nachts een vermeende konijnen stroper van zijn bed laten lichten, *een oudt cranck man* die hij een achttal dagen gevangen hield te Heemstede; daar weigerde hij, in strijd met de privileges van Kennemerland, de door de vrienden en magen van de verdachte aangeboden borg maar perste deze integendeel *bij forse van water dat hij him in den live goet te smoren tot*, zonder de wettelijk voorgeschreven aanwezigheid van mannen of schepenen een compositie en een schatting af. Het ging hierbij om respectievelijk 64 en 10 nobels, samen goed voor een kleine 900 daglonen van een meester ambachtsman. In deze zaak traden drie eisers op tegen de baljuw. De houtvester van Haarlemmerhout eiste de berechting ten gronde van deze zaak op als zijn exclusieve competentie, de Raad stemde hierin toe en veroordeelde Jan tot de proceskosten. De procureur generaal eiste zijn afzetting en verbeurdverklaring van alle gelden die nog op zijn ambt stonden. De Raad achtte hem onbevoegd tot pynigen en tot het weigeren van borgstelling, veroordeelde hem tot een boete van 300 gouden leeuwen (1800 daglonen) en reserveerde de eis van ontslag. Het slachtoffer, dat de baljuw had *ten heylighen moeten louwen ende zweren dat hij niet seggen en soude*, verkreeg terugbetaling van de compositie en de schatting en een smartegeld van 60 leeuwen, ook zijn proceskosten moest de baljuw dragen<sup>100</sup>.

ARA HvH nr 462 f° 104

ARA HvH nr 484 59

ARA HvH nr 20 f° 183 v

ARA HvH nr 406 f° 79 v 82 v 86 v. Zie ook O. VAN DEN ARDEN, *Zeven lokale baljuwchapfen*, pp. 239-240.

In vergelijking met de casus Jacob die Bloote uit 1450 traden de procureur-generaal en de Raad in een vergelijkbare situatie in 1464 dus aanzienlijk strenger op. Heel wat milder waren zij alweer twee jaar later ten aanzien van de baljuw van Gooiland Jan van Nijenrode. In samenwerking met de schout van Huizen had die in 1462 *een arm, elendich ende miserabel persoon die gaen noch staen en mach genaamd Crepel doen ontvoeren naar een hooiveld in Laren – buiten de ban dus waar de schout bevoegd was – om hem daar geld afhandig te maken*. Terwijl de stumperd niet uit de voeten kon, lieten zij hem achter *sonder enige borchtochte off zekerheid van him te nemen gelijk hij schuldich hadde geweest van doen na den rechte van den lande*. De schepenen van Huizen veroordeelden Crepel tot geldsommen voor henzelf, de schout en de baljuw. Geen geweldige bedragen maar toch goed voor enkele maanden loon. De Raad blameerde in deze zaak vooral de schepenen wier vonnis zij in 1465 herzagen: Crepel diende zijn geld terug te krijgen en zij moesten maar zien hoe ze dat op de schout en de baljuw konden verhalen. Geen sancties dus wegens ambtsmisdrijven<sup>40</sup>. In 1466 viel de procureur-generaal zelf Jan van Nijenrode aan omdat hij een compositie was aangegaan na een doodslag op het gewijde kerkhof van Naarden in 1463. De procureur voer fel uit: *hadde die voirs. bailliu bij corruptie off anders den voirs misdadige persoon geleide gegeven* terwijl de mandamenten van de vorst de ambtenaren verbood juist voor doodslag vrijgeleide en kwijschelding te verlenen. *Ende dat meer is, die voirs. Bailiu heeft mitten voirs. misdadige persoon gecomposeert tot zijnen appetite ende wille, ende buyten consent off wille van des doden magen*. De baljuw verdedigde zich door te wijzen op het uitblijven van klacht vanwege de familie van het slachtoffer, de reservering van hun rechten die hij had gemaakt en op de gewoonte onder zijn voorgangers. De som van 100 pond (375 daglonen) was de hoogste boete die het stadsrecht van Naarden toestond. De procureur eiste in eerste instantie ontheffing uit het ambt, verbeurte van de daarop staande gelden en een enorme boete van 500 leeuwen. De procedure verwaterde evenwel, de procureur liet het er bij zitten en Jan van Nijenrode blijkt tot zijn overlijden in 1468/69 zijn ambt te hebben uitgeoefend, waarna het voor 303 pond van 40 groten Vlaams per jaar werd verpacht<sup>41</sup>.

De schout van Valkkooog moest zich meermaals voor de raad verantwoorden en werd daarbij telkens terechtgewezen. In 1464 had hij zijn rechtsgebied overschreden door als zekerstelling voor een boete beslag te leggen op drie koeien in het naburige Schagen. Treffend is dat hij bij die gelegenheid raadsheer Philip Ruychrock van de Werve beledigde omdat die hem als schoonzoon van de tegenpartij, de heer van Schagen, zou hebben geschaad<sup>42</sup>. In 1468 veroordeelde de Raad hem tot de terugbetaling van een met geweld en list afgedwongen compositie van 50 kronen (300 daglonen), schadevergoeding en een crestraf voor de Raad wegens *exces ende mesbij onder idexel van zijne officie*<sup>43</sup>. In datzelfde jaar ver-

<sup>40</sup> ARA, HvH, nrs 266C en 1A, f° 33 v° 41 80 v°, 96; nr. 468 f° 8, 137.

<sup>41</sup> ARA, HvH, nr. 1A f° 87, 111, 126, 137 v°. Voor de afrekening: ARA, Rek rek 3047

<sup>42</sup> ARA, HvH, Dingtalen, nr. 23, f° 210 v°, 221, 222 v°

<sup>43</sup> ARA, HvH, nr. 471, f° 96 v°

oordeelde de Raad ook de baljuw van Egmond tot het vragen van vergiffenis, een boete van 100 pond Hollands (375 daglonen), en veroordeelde hij ook de mannen van Egmond die de baljuw tot zijn overtredingen jegens de graaf hadden aanzet. De vierschaar van Oesdom in Kennemerland had enkele voor Egmond nadelige vonnissen uitgesproken, wat de baljuw ertoe bracht een begunstigde ingezetene te arresteren, hem te dwingen vergiffenis te vragen, zich met een eed op de heiligen te onderwerpen aan de uitspraak van de heer van Egmond en af te zien van beroep bij de Raad van Holland. Van de raadsman van het slachtoffer die als boeg was genomen, werden dezelfde beloften afgedwongen alsmede van een derde die hiervoor gedurende twee dagen in het Egmondse raadhuis in het blok werd gezet<sup>75</sup>.

De hierboven besproken gevallen van rechtspraak inzake ambtsmisdriven laten geen conclusies toe met enige pretentie van representativiteit. Ook de vraag naar de vergelijking van de mate van consolidatie van de rechtsstaat tussen Holland en Vlaanderen kan vooralsnog voor geen van beide gewesten beantwoord worden. Wat wel kon worden vastgesteld is dat de in Vlaanderen gesignaleerde problemen door de vrijheid van handelen van gerechtsofficieren inzake compositie zich nadrukkelijk ook in Holland voordeden. Afgezien van enkele gevallen van puur privaat winstbejag bood het compositierecht de gerechtsofficier ruime gelegenheden om *tot zijn appetite ende wille* alpersing te plegen op weerloze onderdanen. Naast misbruik van compositie constateerden we diverse gevallen van bevoegdheidsoverschrijding en miskenning van het landrecht. De aangeklaagde gerechtsofficieren oefenden ambten uit in alle hoeken van het graafschap, alleen voor het centrale en uitgestrekte Rijnland ontbraken ernstige aanklachten.

Behalve ambtsmisdriven, laten deze processtukken ook een mentaliteit blijken van de baljuws die zich zelfbewust gedroegen als edelen. Aan de raadsheren die niet allen die status genoten, zegden zij dat ook onverbloemd, zoals de dijkgraaf en hoogheemraden van Delfland *dair wouden zij zo veel doen als zij, die edele luyde sijn, schuldich waeren te doen en voer mijnen voirs genadiche here verantwoerden wouden*<sup>76</sup>. Sommige geslachten zoals de Heemstedes en de Nijerodes beheersten al generaties lang de hoge en de lagere ambten in hun regio en zagen ongaarne dat de Raad zich ging bemoeien met hun traditionele wingewesten<sup>77</sup>. Het grote aantal zaken van smaad en beledigende woorden aan het adres van de Raad toont aan dat de ambachtsheren het moeilijk hadden zich in te passen in een gezagsstructuur waarin hun autonomie aan regels en controle gebonden werd. De zwaarst bestrafte baljuw, Jan van Heemstede verdedigde zich door te verwijzen naar het autonome optreden van andere hoge edelen, ongeacht de jurisdictie van de houtvester *alhier te lande dagelijcx geploghen wort die misdadige te vangen om*

<sup>75</sup> ARA, HvH nr 471 f 42.

<sup>76</sup> ARA, HvH nr 18, f 59 (6 juli 1452).

<sup>77</sup> Processen van baljuws over de aanstelling van schouten. *Memorialen*, nrs V 612, VI 582, VII 260, VIII 23, 29, IX 73, 96, 104, XI 121, 133, 177, 213, 220, 308, 311, 413, 438, XII 472.

*saken ende misdaden der wildernisse ende houtvesterie angaende, ende dat dagelijcx geschiede bij de here van Egmonde, Brederode, Wassenaer ende andere*<sup>97</sup>.

In de beginjaren van het Bourgondisch bewind toonde de Raad zich uitermate mild tegenover de hertogelijke ambtenaren en trad de procureur-generaal niet tegen hen op. De gewelddadige baljuw Jacob die Bloote van Delfland kreeg in 1450 nog geen zwaardere sanctie voor zijn alpersing en overtredingen dan de aanmaning dat hij de door hem gemolesteerde verdachte moest *verborgen laten ende him een onvertogen recht doen na den rechte van den lande*, al had hij *een onbehoirlic quaet ende ombequaem werck gedaen bij een officier mijnes genadigen heren*<sup>98</sup>. De omvang van de compositiegelden wekt het vermoeden dat alleen de welgestelden effectief de rechtsgang naar Den Haag konden benutten om zich tegen machtsmisbruik van lokale heren te beschermen. Een korte procedure zoals die van de abdis van Rijnsburg kostte al gauw een jaarloon van een meester-ambachtsman<sup>99</sup>. Het bewind van Karel de Stoute, dat in Holland als stadhouder reeds in 1462 een aanvang nam, betekende een wending. De in dat jaar uitgevaardigde Instructie voor de Raad van Holland omvatte niet minder dan 112 artikelen waarvan er vijf het toezicht van de Raad over de baljuws regelden<sup>100</sup>. De procureur-generaal ging van dan af meer ambtenaren *ex officio* vervolgen, en tijdens de volgende jaren werden enkele machtswellustelingen stevig aangepakt. Onder hen valt Jan van Heemstede temeer op omdat hij behoorde tot een traditioneel Hoeks geslacht dat gedurende de hele eeuw baljuws van Kennemerland heeft geleverd<sup>101</sup>. Karels pro-Hoekse opstelling en zijn financiële nood dwongen hem er echter al spoedig toe het vestigen van een openbare rechtsorde als een lagere prioriteit te beschouwen dan het incasseren van veel geld. Aangezien ook zijn opvolgers voortdurend in dergelijke problemen verstrikt bleven, kon de publieke machtsconceptie, waarin iedere ambtenaar geselecteerd was op grond van zijn competentie, aan regels gebonden en onderworpen aan hiërarchische controle, het nog lang niet halen bij de opvatting van de edelen dat alles tot hun ambtsgebied privaat domein was. Deze laatste opvatting werkten de hertogen zelf weer in de hand door de verpachting van gerechtsambten binnen traditioneel dominante families om financiële redenen te bevorderen. De herinnering aan de rechtschappen graaf Willem III bleef een fraaie mythe.

<sup>97</sup> ARA, HvH nr 466, f° 80.

<sup>98</sup> *Ibid* f° 85

<sup>99</sup> 55 pond Hollands: *Memorialen*, deel XI, nr 240.

<sup>100</sup> O. VAN DEN AREND, *Zeven lokale baljuwschappen*, s. p. 238.

<sup>101</sup> M.J. VAN GENT, „*Pertijelike saken*“, pp. 225, 436-437